

Çevre Sorunları, Uluslararası Ticaret ve Kuruluş Yeri Tercihleri¹
Environmental Concerns, International Trade and Locational Preferences

Yusuf BAYRAKTUTAN

Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ybayraktutan@kocaeli.edu.tr

İlker İNMEZ

Yrd. Doç. Dr., Gelişim Üniversitesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, iinmez@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş 27 Mart 2017
Düzeltilme Geliş 30 Ağustos 2017
Kabul 2 Eylül 2017

Anahtar Kelimeler:

Çevre Sorunları, Uluslararası Ticaret,
Kirlilik Sığınağı Etkisi

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Küresel ölçekte çevre sorunlarının mahiyeti, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ile çevre sorunları arasındaki ilişkinin sorgulanır hale gelmesine yol açmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki çevre politikaları farklılığının, ticaret yönü ve endüstrilerin kuruluş yerine olası etkileri, akademik tartışmalara da konu olmuştur. Endişeler, kirli endüstrilerin, sıkı çevre politikası uygulayan gelişmiş ekonomilerden, daha zayıf çevre politikası uygulayan ülkelere yöneldiği izleniminden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kirlilik yoğun üretimde uzmanlaşmasına neden olacak bu süreç, çevre sorunlarının küresel ölçekte azaltılamaması hatta artması ile sonuçlanabilecektir. Doğrudan yabancı yatırımların, çevre politikalarına bağlı olarak kuruluş yeri seçimini belirleyeceği iddiası, kirlilik sığınağı hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma, 1970'lerde başlayıp 1990'lerden itibaren artarak süren serbest ticaret, çevre sorunları ve kuruluş yeri seçimi tartışmalarını değerlendirmektedir. GOÜ'lerin, kirli endüstrilerin merkezi haline gelerek ihracat yoluyla GÜ'ler ve dünyanın ihtiyaçlarını sağlaması, maliyet açısından cazip görünse de, küresel yaşam kalitesi açısından trajik sonuçlar doğurabilecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 27 March 2017
Received in revised form 30 August 2017
Accepted 2 September 2017

Keywords:

Environmental Problems,
International Trade, Pollution Haven
Effect

© 2017 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Increased global environmental problems caused to questioning the relationship between environment and liberalization of international trade which raised some concerns about how diversity of environmental policies in developed and developing countries may influence the trade patterns and industrial locations. This situation makes an impression that dirty industries are heading towards the countries with weaker environmental policy. Direction of polluting industries to developing countries won't make global environmental problems any better, as put forward by the so called "pollution haven hypothesis". In this study, we aim to evaluate the debate over environmental issues, locational differentiation of polluting industries and free trade, which started in 1970's and continues intensifying since 1990's.

¹ Birinci yazar danışmanlığında ikinci yazar tarafından hazırlanan "Uluslararası Ticaret ve Kuruluş Yeri Seçimi Bağlamında Çevre Sorunlarının Etkileri: Kirlilik Sığınağı Testi" başlıklı doktora tezinden (Kocaeli Üniversitesi, SBE, 2016) yararlanılarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Çevre sorunlarına dair kaygılar, ulusal ve küresel ölçekte giderek daha fazla gündemde yer bulmaktadır. Doğanın tahrip olması ve çevre kalitesi, yerel ölçekten çok küresel bir sorun olarak görüldükçe, doğanın taşıma kapasitesi ve insan faaliyetleri arasındaki ilişkiler sorgulanır hale gelmiştir. Bu bağlamda, kapsamı genişleyen doğayı koruma yanında, biyoçeşitlilikte azalma, yenilenemeyen kaynakların geri kazanımı, ekosistem işlev ve hizmetlerinin korunması, ekolojik ayak izinin küçültülmesi ve sürdürülebilirlik gibi kavramlar da kullanılır olmuş; teori, politika ve uygulama yönleriyle çevre, iktisat tartışmalarının temel unsurları arasında yer almıştır.

Üretim faktörlerinden biri olması ve sadece iktisadi faaliyetler için değil, insan yaşamı için de vazgeçilemez niteliği nedeniyle doğanın tehdit altında olması, ulusal ve küresel ekonomi için kaygı verici bir gelişmedir. Buna karşın çevre sorunlarının ortaya çıkış nedenleri ve çözüm yolları hakkında fikir birliği henüz sağlanamamıştır ve özellikle politika önlemlerine dair tartışma canlılığını korumaktadır

II. Dünya Savaşı sonrasında, ticaretin serbestleştirilmesi ile yaşanan küresel iktisadi büyüme, küresel çevre sorunlarının artışı ile aynı zamana denk gelmiştir. Ormansızlaşma, sera gazlarının artışı, biyoçeşitlilik kaybı, iklim değişimi, hava ve su kirliliği vb çevre sorunları, daha sağlıklı bir iktisadi işleyiş için önlenmesi/çözülmesi gereken sorunlardır. Nitekim çevre ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki, dünya kamuoyunun gündemine oturmuş ve uluslararası kurumlara yönelik olarak, dünya refahının mali unsurları dışında, daha sağlıklı bir çevre talebini doğurmuştur.

İktisadi büyüme süreci, dünya ölçeğinde endüstriyel üretimin artması eşliğinde belirli girdiler için yüksek talep yaratmıştır. Yenilenebilir kaynaklar kadar, yenilenemeyen kaynaklar da yüksek talep görmekte ve tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Fosil yakıtlar, ormanlar ve çeşitli metaller gibi tükenme tehlikesi olan doğal kaynaklara yönelik artan talep yanında, doğrudan girdi olarak kullanılmayan doğal çevrenin de üretim ve tüketim faaliyetleri nedeniyle zarara uğraması söz konusudur.

Teknolojik gelişme, yeni üretim yöntemleri ile daha temiz endüstriyel faaliyetlere ulaşılmasını sağlamakta; çevre sorunlarının azaltılması için olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Teknik ilerleme ile modern ekonomilerin doğal kaynaklara bağımlılığı azalmaktadır. Ancak bu, genellikle teknolojik yenilikleri kullanabilen, gelişmiş ülkelerle (GÜ) sınırlı; eski teknolojilerle üretim yapan gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) ise, bu avantajdan ne kadar faydalanabildiği tartışmalıdır. Dahası, eski ve daha kirli teknolojiler GOÜ'ye ihraç edilebilmektedir. GOÜ'lerin kirlilik yoğun mallarda uzmanlaşmaları ile sonuçlanabilen bu etki, literatürde "kirlilik sığınağı hipotezi" olarak adlandırılmaktadır.

İktisadi gelişme ve teknolojik kapasite/kabiliyet farklılığı gerçeği, küresel çevre sorunlarının üstesinden gelinmesi için yeterli mesafe almayı zorlaştırmaktadır. Görece daha kirli endüstrilerin, maliyet farkları nedeniyle dünyanın belirli bölgelerinde toplanması, çevre sorunlarının toplamda azalmayacağı hatta artacağı yönünde endişeler doğurmaktadır. Buna karşın, artan uluslararası ticaret ile yaşanan iktisadi büyümenin, üretim alanında yeni teknolojileri yaratması; talep alanında ise, gelir etkisiyle daha temiz üretimi/tüketimi teşvik etmesi olasıdır.

Ticaret ve sermaye akımlarının önündeki engellerin kalkmasıyla, iktisadi faaliyetler dünya ölçeğinde daha serbest biçimde konumlanabilmektedir. Çevre sorunlarının, iktisadi faaliyetlerin coğrafi dağılımı ile ilişkisi önemlidir. Belirli bir coğrafyada çevre sorunu yaratan iktisadi faaliyetler engellense bile, üretim mekanı değişince, öncekinden daha fazla üretim yoluyla daha yüksek çevre kirlenmesi oluşabilmektedir. Hatta çevre standardı düşük bölgeler, ölçek ekonomisi etkisiyle kirlenici faaliyetleri yapan firmaların kümelenildiği ve çevre sorunlarının toplamda arttığı alanlar olmaktadır. Dolayısıyla bir coğrafyadaki kirli üretimin engellenmesinin, toplam kirlilik için ne kadar çözüm olduğu kuşkuludur. Bununla birlikte, uluslararası ticaret ve sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması, temiz teknolojilerin yayılımını da beraberinde getirebilir.

Uluslararası ticaretin çevre sorunları ile ilişkisi bu noktada önem kazanmakta; ticaretin serbestleşmesi ve genişlemesinin küresel çevre sorunlarını arttırdığı ya da aksine, artan rekabet ve gelir etkisi kanalıyla çevrenin korunmasını sağladığı tartışılmaktadır. Çevre sorunlarının azaltılması ve önlenmesi, iktisadi faaliyetlerin sürekliliği için gereklidir. Kirlilik yaratan üretim/tüketim faaliyetlerinin, dünyanın bazı bölgelerinde yoğunlaşmış, GOÜ'de kirlilik sığnağı oluşturması, üstesinden gelinmeye çalışılan küresel çevre sorunlarının toplamda azalmamasına neden olacaktır. Serbestleşen ticaret ve sermaye hareketlerinin, çevre standartlarının farklılığından çevre kalitesi aleyhine faydalanması, hem rekabet edebilirlik hem de ulaşılması hedeflenen küresel ve ulusal refah açısından istenmeyen sonuçlar doğuracaktır. GOÜ'lerin, kirli endüstrilerin merkezi haline gelerek ihracat yoluyla GÜ'ler ve dünyanın ihtiyaçlarını sağlaması, maliyet açısından cazip görünse de, küresel yaşam kalitesi açısından trajik sonuçlar doğurabilecektir. Bu bağlamda, uluslararası ticaretin çevresel etkilerinin belirlenmesi, serbest ticaretin çevresel sonuçları yanında, küresel refaha net etkisini tespit etmek açısından önemlidir. Çevre sorunlarının coğrafi yayılma özelliği göz önüne alındığında, bazı bölgelerde yoğunlaşmış kirli üretim faaliyetlerinin etkilerinin o bölgelerle sınırlı kalmayacağı açıktır. Bu çalışmayla, çevre politikalarının uluslararası ticaret ve kuruluş yeri seçimi ile etkileşimine dair tartışmaların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Üç temel kısımdan oluşan bu çalışmanın birinci kısmı, ekonomi ve çevre ilişkisini, çevre sorunlarının, neoklasik çevre ekonomisi, Marksist yaklaşım ve ekolojik iktisat görüşleri bağlamında iktisat biliminde ele alınışını; iktisadi faaliyetler ve çevre kalitesi ilişkisi, çevre sorunlarının küresel boyuta ulaşması ve küresel çözüm arayışlarını özetlemektedir. İkinci kısım, iktisadi coğrafya, kuruluş yeri tercihi ve çevre konularını, uluslararası ticaret bağlamında incelemektedir.

Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin çevre sorunları açısından olumlu ve olumsuz etkiler yaratabileceği literatürde dile getirilmektedir. Küresel ekonomide sınırların ortadan kalkması, daha sıkı çevre politikası uygulayan ülkelerdeki görece kirli endüstrilerin, daha gevşek çevre politikası uygulayan ülkelere kaymasına neden olabilir. Kirlilik sığnağı hipotezi, bu çeşit bir ticaret düzeninin oluşma olasılığını ifade eder. Uluslararası ticaret ve çevre ilişkisi hakkındaki bu durum, aynı zamanda ülkelerin iktisadi gelişme düzeyiyle de ilgilidir. GÜ'lerin daha sıkı çevre politikası oluşturması belirgin bir durum olmakla birlikte, GOÜ'lerin yabancı yatırım çekmek için, kirlilik yoğun üretimde uzmanlaşmayı kabul edip etmediği ve eğer böyle ise, küresel çevre sorunları ile uluslararası rekabet açısından hangi sonuçlara neden olduğu sorusunun incelenmesi önemlidir. Bu doğrultuda üçüncü kısımda, iktisadi gelişme ve üretimin yer değiştirmesi arasındaki ilişki, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), dünyadaki kirlilik verileri ve üretim bölgeleri ile incelenmeye çalışılmıştır.

1. Çevre Sorunları: Teorik Çerçeve

Büyük ölçüde insan eylemlerinin sonucu oluşan çevresel tehditler, küresel ölçekte, iklim değişimi, ozon tabakası delinmesi, asitleşme (göller, ormanlar gibi), insan yapımı/sentetik kimyasallar ve zehirli elementlerin jeosferden biyosfere yayılımını, vb; yerel ölçekte ise, sağlık etkileri olan gürültü, hava kirliliği, sağlıksız çalışma koşulları, zayıf su ve atık yönetimi, vb biçiminde sıralanabilir. Bunlara, doğal kaynakların ve toprağın bozulması, ormansızlaşma, deniz sistemlerine zarar, aşırı otlama, aşırı balıkçılık vb. eklenmelidir. Yerelin odakta olmasına rağmen, bütün insanlık için hayati risk içeren bu sorunlar, karmaşık şekilde birbirleriyle alakalı ve etkileşim halindedir. Örneğin, toprak erozyonu, hava ve su kirliliğini daha kötüleştirir. Yoğun tarım, pestisitleri gerektirir ve bu da biyoçeşitliliğin azalmasına; ekolojik zarar ve sağlık sorunlarına yol açar. Ormansızlaşma, kasırgalar ve diğer doğal afetlerden ortaya çıkan zararları artırır (Sternler, 2002: 12). Çevre sorunları olarak adlandırılan bozulmalar, iktisadi faaliyetler ve refah üzerine etkileri kadar, doğal sistemlerin niteliği yoluyla insan hayatının kalitesini ilgilendirmektedir.

İktisadi süreçler ve ekolojik sistem arasında karşılıklı etkileşim, doğrudan ve dolaylı unsurlar içermektedir. İktisadi süreçler, mal ve hizmet üretim-tüketim faaliyetlerinin temel girdisi olan yenilenebilir ve yenilenemez kaynakları ekolojik sistemden sağlamaktadır. İlâveten

ekolojik sistem, iktisadi faaliyetlerle oluşan her türlü atığın bırakıldığı doğal bir alıcı ortam niteliğindedir (Dağdemir, 2003: 7). Karşılıklı etkiler, iktisat çalışmalarının ekolojik sistemi analize dahil etmesi gerektiğini göstermektedir. İktisadi faaliyetlerin ekolojik maliyetini değerlendirmeden, ekolojik sistemi sadece ekonomiyeye girdi sağlayan sınırsız bir kaynak olarak görmek, açıkça yanlış ve eksik olacaktır.

Çevre ekonomisi, artan kirlilik sorunları ortamında 1960'lar ve 1970'lerde ABD'de farklı bir alt disiplin olarak ortaya çıkmıştır. İktisadi yaklaşım olarak, optimal kirlilik kontrolü için fayda-maliyet analizlerinin benimsenmesi, parasal değer belirlenmesine yönelik çeşitli yöntemlerin gelişmesine yol açmıştır. Ancak, geleneksel çevre ekonomisi, herhangi bir etki bırakmadan ana akım düşüncenin bir parçası haline gelmiştir. 1960 ve 1970'lerde yükselmeye başlayan çevresel hoşnutsuzluğun, temel iktisadi davranış ve paradigmayı etkilemekte yetersiz olduğu söylenebilir (Spash, and Ryan, 2010: 5-6).

Pindyck (2007: 47-48), özellikle çevre politikası için kritik olan, fakat çoğu diğer özel ve kamu politikaları için çok önemli olmayan, üç önemli sorun üzerinde durmaktadır:

i. Çevresel fayda-maliyet fonksiyonları, büyük ölçüde doğrusal olmama eğilimindedir. Diğer bir deyişle, hava ya da su kirliliği veya seragazi salınımları nedeniyle oluşan zararlar, kirlilik ya da salınımların seviyesi ile doğrusal olarak artış göstermemektedir. Örneğin, düşük kirlilik seviyelerinde zarar güçlükle fark edilebilirken, belirsiz bir eşige ulaşıldıktan sonra oldukça ciddi, hatta katastrofik bir hal alabilir.

ii. Çevre politikaları genellikle önemli geri döndürülemez unsurları içermekte; bu geri döndürülemez hali bazan belirsizlik ile karmaşık bir şekilde etkilenmektedir.

iii. Çoğu sermaye yatırımı ve kamu politikası sorunlarından farklı olarak, çevre politikaları genellikle oldukça uzun dönemi içermektedir. Şirketler için, yatırımlarının net değerinin hesaplanması nadiren yirmi yılın ötesine geçerken, çevre politikasının maliyet ve özellikle faydaları yüz yıldan fazla zamanı bulabilir. Küresel iklim değişimi ve nükleer atık gibi sorunlar, uzun dönemli etkilere ilişkin önemli örneklerdir.

İktisadi faaliyetlerin doğa/çevre ile etkileşimi, iktisat bir disiplin haline geldiğinden beri dikkat çekmektedir. Farklı düşünce okullarının, bu ilişkinin nasıl kavramsallaştırılacağı ve inceleneceği konusundaki tartışmaları da ilginin kendisi kadar eskidir (Adaman, and Özkaynak, 2002: 109). Bu nedenle, değişik bakış açılarına kısaca değinmek gerekmektedir.

İktisat ve çevre ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların başlıca üç akım etrafında toplandığını söylemek mümkündür: neoklasik çevre iktisadı, ekolojik iktisat ve Marksist iktisat. Bu okulların tarafı olduğu tartışma, birbiriyle ilişkili üç boyuta indirgenebilir (Adaman, and Özkaynak, 2002: 110): çevresel bozulmanın tanımı (hangi iktisadi faaliyetlerin çevre sorunu oluşturup oluşturmadığı); çevre sorunlarının varoluş sebebinin iktisadi izahı ve çevre sorunlarının gelişimini yavaşlatma, durdurma ve geri döndürme yolları.

Ana akım iktisat teorisi, toplumsal refahın optimizasyonunu sağlamak üzere, üretim faktörlerinin alternatif kullanım alanları arasında dağılımını piyasa mekanizmasına bırakmıştır. Ancak, sorunların boyutu göz önüne alındığında, çevresel kaynakların dağılımı açısından piyasa mekanizmasının pek başarılı olmadığı anlaşılmaktadır (Dağdemir, 2003: 65). İktisat-çevre ilişkisine bütünlüklü ve ayrıntılı bir çerçeve sunan Neoklasik model, doğanın bozulmasını, çevresel mal ve hizmetler için bir piyasanın bulunmaması bağlamında, "doğal kaynakların aşırı kullanımı" ve "ekosistemin uyum kapasitesinin üzerinde atık" yaratılması olarak tanımlamaktadır (Adaman, and Özkaynak, 2002: 111). Çevresel mal ve hizmetlerin piyasalarının yokluğu nedeniyle fiyatlarının bulunmaması, çevrenin değerinin belirlenememesine neden olmaktadır. Bu eksikliğin, kurumsal ayarlamalarla düzeltilebileceği öngörülmektedir.

Çevre ekonomisi, metodolojik bireycilik, sınırsız rasyonellik ve kaynak dağılımında etkinlik kriterini kullanan Pigocu neoklasik gelenek üzerinde şekillenmiştir. Analitik kesinliği ve bazı büyük çevresel sorunlara somut çözümler sağlama yeteneği ile öne çıksa da, kullandığı dar modeller, küresel ısınma, bioçeşitlilik kaybı vb önemli ekolojik sorunların izahında (Venkatachalam, 2007: 550, 552), özellikle birincil sektöre (madencilik gibi) odaklandığı ve

sadece sınırlı sayıda türleri ele alma eğiliminde olduğu için, ekosistemler üzerindeki insan etkilerinin tümünü değerlendirmekte eksik kalmaktadır (Armsworth, and Roughgarden, 2001: 229). 1980'lerin sonunda bu zayıflığı, insan-ekonomi-çevre etkileşiminin analizi içinde giderme çabası ile ortaya çıkan ekolojik iktisat, iktisadi süreçlerdeki ekolojik dinamizmin anlaşılmasına yardımcı olmuştur (Venkatachalam, 2007: 550).

Ekolojik iktisat, 1982 yılında İsveç'te iktisat ve ekolojinin bütünleştirilmesi amacıyla başlamış; 1989'da *Ecological Economics* dergisi ile popüler olmuştur (Öztürk, 2007: 64). Ekolojik sistemlere yönelik etkinin, sürdürülebilir ve etkin bir şekilde yönetilmesi için, iktisat ve ekolojik yaklaşımların birlikteliğinin gerektiği savunularak disiplinlerarası yaklaşım bağlamında ekolojistlere de iktisadi araçları kullanmaları ve iktisat tartışmalarına katılmaları için çağrı yapılmıştır (Armsworth, and Roughgarden, 2001: 229).

Ekolojik iktisat yaklaşımının bakış açısını şekillendiren (Adaman and Özkaynak, 2002: 117-118) kurumsal iktisat, çevre konularını yerel, ulusal ve uluslararası boyutlarda güç yapısı ve ilişkileri etkisinde değerlendirmekte; çevresel mal ve hizmetlerin değeri sorununun ötesinde, çevresel bozulmayı arttıran eşitsiz güç dağılımı ve çevre politikalarını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen kurumsal ayarlamalara vurgu yapmaktadır. Bu anlayış, çevreye etkisi olan politikalar için, katılımcı mekanizma ve prosedürler ile politik ve iktisadi olduğu kadar ahlaki, bilimsel ve kültürel girdilerin dahil edildiği analizlerin kullanılmasını önermektedir.

Çevre yararına hareket edilmesi için ana akım düşünceden uzaklaşılması gerektiği savunulsa da, ekolojik iktisadın doğa bilimleriyle iktisadi birleştirme çabasında, ana akım metodoloji ve düşüncenin reddi belirgin değildir (Spash, and Ryan, 2010: 2). Neoklasik akımın eleştirilen araçlarını kullanan ekolojik iktisatçıların varlığı bunun bir sebebidir. Ana akım iktisadın yöntem ve yaklaşımlarına yönelik bu benimseme Anderson ve M'Gonigle (2012) gibi iktisatçılar tarafından ekolojik iktisadın bir geleceği olup olmadığının sorgulanmasına yol açmaktadır.

Ekonomi ve çevre ilişkisi bağlamında Marksist okulun, çevresel bozulma tanımının açıkça ele alınmadığı görülmektedir. Çevre sorunlarının varoluş sebebinin iktisadi açıklaması konusunda ise, üretim sürecinin planlanmamış sonuçları bağlamında, kapitalist üretim sürecinin doğa için zararlı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Buna göre, çevre sorunlarının önüne geçilmesi, ancak üretim süreçlerinin yeniden yapılanması ile mümkün olacaktır (Adaman and Özkaynak, 2002: 126).

Skirberkk'in aktardığına göre (2000: 51-52), araştırma konusu ve kriz olarak ekoloji, Marx'a neredeyse tamamen yabancıydı. Marx'ın kapitalizmin gelişme teorisine odaklanması, ekolojik sorunlara yönelik gelişmeleri görmesini engellemiştir. Doğa, üretimin değişmez bir girdisidir ve toplumsal gelişim sürecinde sabit bir unsur olarak kabul edilmiştir; dönemin genel tavrı tekrarlanarak doğal kaynakların sınırlı olduğu düşünülmemiş; yetersiz beslenme, hava ve su kirliliği, vb sorunlara temasla yetinilmiştir.

Marx ve Engels, Ricardo'nun klasik ekonomi politliğini eleştirmelerine rağmen doğal kaynakların sınırlarının olmadığını kabul etmişlerdir. Hatta ekonomi teorilerinde, doğanın sınırlarının sermaye birikiminde önemli bir yeri olduğu düşüncesine, Ricardo'dan daha fazla direnmişlerdir (Benton, 2000: 83). Bu nedenlerle, çalışmalarının temelinde doğanın teknoloji aracılığıyla denetim altına alınması fikri yer almıştır. Belirli alanlarda ekolojik duyarlılık sergilemiş olsalar da, teorik birikimlerinin teknolojik mükemmeliyetçiliğe dayandığı; bu yüzden de Marxizm ve ekolojinin kesinlikle uyumsuz olduğu, yaygın olarak dile getirilen bir eleştiridir (Foster, 2000: 148).

Bu eleştirilere karşı çıkan Burkett (2005), gerçekte kapitalizmin servetin orijinal kaynağı olan toprak ve işçiden ayrıştırılmasından endişe eden Marx'ın, kapitalizm sonrası toplumlar için doğal şartlara uygun, sorumluca kullanım zorunluluğunu vurguladığını ifade eder. Bu, komünal toprak mülkiyeti (Marx, 1867: 507) ve hayatın diğer kaynakları üzerine yaptığı vurguları açıklar niteliktedir. Marx, toprağın emek aracı olarak yeterince açık tanımlanmamasını bu bağlamda eleştirmiştir. Diğer üretim araçlarıyla birlikte, topraktaki bu "ortak mülkiyet", eski ortak sahiplilik anlamında değil; ancak ortak sahipliliğin daha ileri ve gelişmiş bir kurumunu ifade etmektedir.

Marx (1894: 546), doğal kaynakların özel mülkiyet konusu olmasını, kölelikle kıyaslayarak eleştirmiş ve belki de sürdürülebilir kalkınmanın ilk tanımlarından birini yapmıştır: “toplumun daha yüksek bir iktisadi biçimi noktasında, yerkürenin bireysel özel mülkiyeti de bir insanın diğer bir insan üzerindeki mülkiyeti kadar saçmadır. Bir toplum, ulus ya da eşzamanlı varolan tüm toplumlar, yerkürenin sahibi değil, sadece kullanıcılarıdır ve sonraki kuşaklara, daha gelişmiş koşullarda teslim etmek zorundadırlar.”

Burkett (2005), komünal toprak mülkiyeti perspektifinin, ne bireylere ne de toplumun bütününe, sınırsız kullanıma dayalı sahip olma hakkı vermediğini ifade eder. Bu, daha ziyade topraktan, özgür insan gelişimi için, emekle birlikte temel bir kaynak olarak, sorumluca faydalanma hakkı sunmaktadır. Toprağa, gelecek kuşaklarının varlığı için elden çıkarılmayacak bir koşul olarak muamele edilmesi gerekir (Marx, 1894: 567).

Marx ve Engels, her ne kadar iktisat ve çevre ilişkisini açıkça ele almamış olsalar da, Marxist yaklaşım bu ilişkiyi sorgulayan bir çerçeve sağlamaktadır (Adaman and Özkaynak, 2002: 121). Çevresel krizin, Marx'ın öngördüğü genel krizin son aşamasıyla örtüştüğü (Gare, 2000: 121) ve insan-doğa etkileşiminin üretim biçimleri tarafından belirlendiğine (Foster, 2000: 153) yönelik vurgu, Marxist yaklaşımın ekolojik krize yönelik saptamalarının çıkış noktası olmaktadır.

Marx ve Engels için, insan ve doğa iki farklı şey değildir. Doğanın insan üretimi sayesinde nasıl değişime uğradığını gözlemiş ve gerçek insan özgürlüğünün, doğanın kanunlarıyla uyumlu bir birlikteliğine dayalı olduğunu ifade etmişlerdir (Burkett, 2005).

İktisattan ziyade sosyoloji ve siyaset bilimi perspektifi taşıyan Foster, Carson ve sol anarşist Bookchin'nin çalışmaları, her ne kadar sol yazarların ekonomi ve çevre etkileşimine ilgisini gösterse de (Spash, and Ryan, 2010: 11), Marksist ve sosyalist yazının ana gövdesi, çevre sorunları ile bu sorunların sosyo-ekonomik öneminden uzakta durmaktadır. Muhtemelen neoliberal çevre politikaları, yeşil kapitalizm ve ekolojik modernizasyonun yükselişi nedeniyle solun çevre politikalarına yönelik ilgisi, 1980'lerden itibaren popülerliğini yitirmiştir (Spash, and Ryan, 2010: 12).

2. Uluslararası Ticaret ve Çevre İlişkisi

Sanayi Devrimi'ni önceleyen tarihsel süreçte, büyük ölçüde tarımsal üretim temelinde şekillenen uluslararası ticaretin sebebi, biçimi ve refah sonuçlarına ilişkin düşünsel şemanın ve politik tavrın Merkantilist doktrine dayandığı gözlenmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen Klasik Liberalizm, yöntem, analiz araçları ve sonuçlar bağlamında, genel olarak iktisat biliminde ve spesifik olarak dış ticarete yaklaşımda, devrimsel değişimi temsil etmektedir (Bayraktutan, 2003: 176). Smith ve Ricardo'yu takiben, çevresel tahribatın ihmaliyle maliyeti düşürme ve rekabete odaklanarak serbest ticaretin faydalarına işaret eden teorik birikime rağmen, karşıt argümanlar da bulunmaktadır. Serbest ticarete geleneksel eleştiriler, potansiyel iş kayıpları ve ücret azalışları şeklindeyken, çevreciler, gelir ve tüketimi arttırmada başarılı olsa bile, daha fazla kirliliğe yol açacağını söyleyerek ticari liberalizasyona karşı çıkmışlardır (Copeland, and Taylor 1995: 716).

Uluslararası ticaret ve çevre ile ilgili teorik ve ampirik çalışmalar, çevre kalitesi, sürdürülebilir kalkınma, çevresel regülasyonların ticarete etkileri, rekabet edebilirlik, endüstri yeri seçimi ve uluslararası yapılanma etkileri gibi çeşitli hususlarda şekillenmektedir (Bayraktutan, 2015: 88-90). Bununla birlikte, çevre sorunlarına küresel ilginin, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki çabalarla eşzamanlı arttığı görülmektedir.

2.1. Serbest Ticaret Mekanizmaları ve Çevre

1970'lerden itibaren, sanayileşmiş ülkelerin özel çevresel kontrol politikaları geliştirmeye başlamasıyla çevre politikaları, uluslararası ticaret alanında önem kazanmıştır. Ticaret politikası önlemlerinin çevresel etkileri ve tersi, 1972 BM Kalkınma ve Çevre üzerine Stockholm Konferansı'nda da tartışılmıştır. 1992 Dünya Zirvesi'nde, ticaret ve çevreyi karşılıklı destekleyecek önemli hedefler belirlenmiştir. Bu gelişme, GATT ve NAFTA gibi ticaret düzenlemelerinin çevresel konuları içermesine yol açmıştır. 1990'lar boyunca,

farklılaştırılmış çevresel regülasyonların, ülkelerin rekabet edebilirliğini ve endüstrileri etkileyebileceği fark edilmiş ve etkili çevresel regülasyonlar önem kazanmıştır.

Serbestleştirme ve bununla bağlantılı artış eğilimiyle dünya ticaret hacmi yıllık 35 trilyon dolara ulaşırken (WTO, 2012) iktisadi kalkınmanın temel bileşeni olarak kabul edildiğinden, çok sayıda GOÜ, uluslararası ticaret ve yatırıma, kalkınma stratejilerinde önemli yer vermektedirler. Ticari görüşmeler, GOÜ'ler kadar GÜ'lerin de iktisat politikalarını şekillendirmede rol oynamaktadır. Bununla birlikte, dünya çevre göstergelerinin çoğu giderek kötüleşmekte ve Binyıl Kalkınma Hedefleri gibi önemli küresel amaçların dürüstlüğü kuşkuyla karşılanmaktadır. Otomatik olmasa da, ticaret ve yatırım akımları ile liberalizasyonun, çevre ve kalkınma hedeflerini desteklemesinin mümkün olduğunu ifade eden International Institute for Sustainable Development (IISD, 2005), bunun için her üç alanda politika entegrasyonu gerektiğini belirtmektedir. Bu entegrasyon, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve diğer ticaret ve yatırım platformları ile sağlanacaktır.

Artan sayıda ülkenin, özellikle Çin'in DTÖ'ye katılımı, ticaret ve yatırım serbestleşmesinin küresel bir trend haline geldiğini göstermektedir. Daha fazla ticaret ve yabancı yatırım için hem tarife hem de tarife dışı engeller azaltılmakta ya da kaldırılmaktadır. Örneğin, Çin'in DTÖ'ye katılım müzakerelerinde piyasa erişimi konusu merkezi temayı oluşturmuştur. 11 Aralık 2001'de DTÖ'ye katılımından beri Çin, çeşitli sektörlerde daha fazla yabancı mülkiyete izin vermektedir. Yabancı mülkiyet oranındaki artış ve devam eden DYY akımları, ülkenin iktisadi performansını desteklemektedir (Chao and Yu, 2000: 471,472).

Ticaret politikalarının çevresel sonuçlarına ilişkin tartışma, GATT Uruguay Turu ve NAFTA görüşmeleri tarafından ateşlenmiştir (Bayraktutan, 2006). Her ikisi de küresel ısınma, türlerin soyunun tükenmesi ve sanayi kirliliğinin arttığı bir dönemde gerçekleşmiştir. DTÖ kuruluşu ve sonrası ticaret görüşmelerinin gündeminde de bu tartışma yer almıştır. Tarafların piyasa güçlerine güveni ve çevreye attıkları değerlerin farklılığı nedeniyle genellikle verimli geçmeyen tartışmalar, ortak bir dilin eksikliği ve iktisat teorisi ile ampirik çalışmaların yetersizliği nedeniyle zorlaşmıştır. Diğer bir neden de, bu alandaki çalışmaların görece yeni olmasıdır (Copeland, and Taylor, 2004: 7).

GATT/DTÖ yapısı, ticareti teşvik etme konusunda oldukça başarılı olmasına rağmen, çevre ve sürdürülebilirlik kaygılarını ihmal nedeniyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir (Bayraktutan, 2010). DTÖ'nün ticareti serbestleştirmeye odaklanırken, gelir dağılımı, sağlık, güvenlik, insan hakları, demokrasi ve çevre üzerinde olumsuz etkiler yarattığına yönelik eleştiriler (Wallach, and Sforza, 2002: 14), 1999 ve sonrasında küresel çapta eylemlere gerekçe olmuştur. İki yılda bir yapılan DTÖ Bakanlar Konferansı'nın, 1999'daki Binyıl Toplantısı, Seattle'da yoğun protestolar nedeniyle başlayamamış; görüşmelerin 2001 Doha'da başlaması kararlaştırılmıştır.

DTÖ Binyıl görüşmelerinde ticaret ve çevre ilişkisine dayanan politika tartışmalarında, ticari açıklık sayesinde yaratılan iktisadi fazlanın çevresel koruma önlemleri için kullanılacağı savunulmuştur. Buna karşılık çevre kuruluşları, daha fazla iktisadi bütünleşmenin, endüstrileri ve istihdamı korumak adına çevresel düzenlemelerin sıklığını azaltacağını ileri sürmektedir (Damania, Fredriksson, and List, 2003: 490)

GOÜ'lerdeki emeğin istismarı, borç sorunu, gelir adaletsizliği, durgunluk ve Güney'deki çevresel yıkım gibi çeşitli konularda uluslararası ticaret sisteminde reform talebi, Seattle (1999), Genova (2001) ve Washington DC toplantılarında büyük protestolara sebep olmuştur (LeClair, and Franceschi, 2006: 463). Açtığı davalarla, ABD Temiz Hava Yasası'nın hükümlerine, ABD Soyu Tükenen Türler Yasası'na, Japonya'nın Kyoto Anlaşması uygulamasına, Avrupa'da toksik maddeler ve geri kazanım konusundaki bir yasaya, ABD'nin uzunboynuzlu böcek istilası politikasına, AB'nin eko-etiketlerine, ABD yunus koruma yasalarına ve hayvanlara işkence eden avlanma yöntemlerini yasaklayan AB yasalarına müdahale eden DTÖ, yerli ve yabancı malların eşit muamele görmesini istemenin ötesinde çevre korumasının düzeyi ya da üyelerinin politika hedefleri konusunda da yargılarda bulunmaktadır. Uruguay Görüşmeleri'nde benimsenen ilkeler, pek çok çevre yasasını, "tarife dışı engel" oluşturdukları nedeniyle sıkı bir denetime almıştır. Bu nedenle DTÖ,

sürdürülebilir kalkınma ilkelerine destek verdiğini açıklasa da, farklı öncelikleri olduğu şüphesi uyandırmaktadır (Wallach, and Sforza, 2002: 34-35).

Ticaret alanında çevre politikalarına artan vurgu, Uruguay Görüşmeleri sonrasında DTÖ'yü, ticaret ve çevre üzerine kapsamlı bir çalışma programı başlatmaya itmiştir. Çevre ve sürdürülebilir kalkınma konularının DTÖ'nün çalışma prensipleri içerisinde ele alınması için, Ticaret ve Çevre Komitesi kurulmuştur. Görevi, ticaret ve çevre arasındaki ilişkiyi inceleyerek ticaret anlaşmalarında gereken değişiklikler hakkında tavsiyelerde bulunmaktır. Komitenin dayandığı iki temel ilke vardır (WTO, 2012b): (i) DTÖ, sadece ticaret hakkında yetkilidir. Çevresel konularda tek görevi, çevre politikalarının ticaret üzerinde önemli etkisi olduğunda çıkan sorunları gidermektir. (ii) Komite, tespit ettiği sorunları, DTÖ ticaret sistemini sürdüreceği şekilde çözecektir. Bu vurgu, çevreden ziyade ticaret hedeflerinin öncelikli olarak korunacağını göstermektedir.

Ticarete katılan ülkeler, ancak kazananlar ile kaybedenleri eşitleyebilecek düzenleyici bir kurum olduğunda daha iyi duruma gelebilir. Bu durumda ise, "serbest" bir ticaret olmayacaktır. Uluslararası ticaret politikalarının hedefi, ulusaldan küresel refaha kayma, dünya toplumu için alternatif olarak, uluslararasılaşmaya karşı küreselleşmeyi gündeme getirmektedir (Daly, and Farley, 2003: 317). Sermaye çekebilenler, mutlak üstünlüğe sahip ülkelerdir ve az sayıda ülke, birçok ürün için mutlak üstünlük sahibi olabilir. Sadece birkaç ülke, dünyadaki çoğu sermayeyi çekebildiği ve rekabetçi üretim yaptığı için, diğer ülkeleri "mutlak dezavantajlı" durumunda bırakmaktadır. Böylece, çevre ve çalışma standartlarını düşürmek, mutlak üstünlüğe ulaşmak için temel strateji haline gelebilecektir. Örneğin Meksika'daki düşük standartlar, "maquiladoras"ların ABD sınırına yayılmasında etkili olmuş; ABD'de iş kaybına; Meksika'da ise, ciddi çevre ve sağlık sorunlarına neden olmuştur (Muradian, and Martinez-Alier 2001: 285).

NAFTA sayesinde Maquila endüstrisi hızla büyürken Meksika-ABD ilişkileri, Meksikalı göçmen işçilerin mevsimlik girişlerini teşvik eden Bracero programı ve sınır boyunca yayılan maquila montaj fabrikaları ile gelişmiştir. NAFTA, Meksika montajlı ürünlerin ABD piyasasına ucuz erişim imkanı ve Meksika işçilerinin ABD işgücü piyasasına akışını azaltarak iki-yönlü etki sağlamıştır. Buradan kolayca şu sonuca varılabilir: Politikacılar, ülkelerinde kaldıkları sürece, Meksikalıların Amerikan işçileriyle rekabetinde sorun görmemektedirler. NAFTA çerçevesinde, mülkiyet hakları üst, çevre hakları orta düzeyde korunurken işçiler düşük koruma düzeyinde bırakılmışlardır. Bununla birlikte, en geniş serbest ticaret alanını oluşturan NAFTA, ortaya çıkan en yeşil anlaşma olmuştur. Çevreye ilişkin yan-anlaşmanın ayrıca müzakere edilmesi yoluyla, serbest ticaretin çevresel etkilerinin özel olarak ele alındığı ilk uluslararası ticaret anlaşmasıdır (Bayraktutan, 2004: 394).

DTÖ, ülkelerin çevre standartları dahil, kendi üretim süreçlerini seçmelerine izin vermektedir. Küresel anlamda bir çevre refahı için DTÖ'nün, daha zayıf çevre standartlarından yararlanarak adil rekabette kaçınan endüstrilerden ithalat yapan ülkelere de yaptırım uygulaması beklenmektedir (Muradian, and Martinez-Alier, 2001: 285).

2.2. Uluslararası Ticarete Rekabet, Kalkınma Yarışı ve Çevre

Çevre açısından serbest ticarete yönelik ilk eleştiri uzmanlaşma bağlamındadır. Uzmanlaşma, bazı ülkelerin kirlilik yoğun malların üretimine odaklanmasına; daha büyük çevresel bozulmaya ve önemli refah kayıplarına yol açabilecektir. İkinci eleştiri, kontrolsüz uluslararası ticaretin, tehlikeli maddelerin ticaretini teşvik etmesi ve bunların, GÜ'lerden, GOÜ'lere ihracına neden olmasıdır. İthalatçı ülkeler ise, genellikle kirlilik maddelerin yönetimi konusunda hazırlıksızdırlar. Dahası, bu çeşit bir ticaret, salt maliyet odaklı çalışan GÜ firmalarının, çevresel sorunları GOÜ'lere ihraç etmesi anlamına gelmektedir (Batabyal, and Beladi, 2001: 2).

Düşük gelirli ülkelerin pek çoğu, dış ticaret gelirlerini arttırabilmek için, ülke doğal kaynaklarına ve tropik tarım ürünlerine dayalı ihracatı arttırmaktan başka çözüm üretememektedir. Tarımsal üretim, ülkeye özgü olmayan ihraç ürünlerine yöneldikçe, çevre zararı oluşmaktadır. Maden üretimi de, genellikle yeterli düzenlemeler olmadan yapılmaktadır (LeClair, and Franceschi 2006: 463). Uluslararası fiyatların, ticaret hadlerini

düşük gelirli ülkelerin aleyhlerine çevirmesi, sanayileşmiş ülkelere yapılan ithalat karşısında da daha fazla ihracata zorlamakta; bu da, doğal kaynaklar ve çevresel zenginliklerin tüketilmesine yol açmaktadır. Ulusal düzeydeki yoksulluk, toprak ve diğer üretim araçlarının dengesiz dağılımı ile sorun daha da derinleşebilmektedir. Yoksulluk, hayatta kalma dürtüsü ile gelecekte pozitif etkisi olabilecek doğal kaynaklara yatırım yapılmasını engellemekte (Dağdemir, 2003: 28-29); mülkiyeti tanımlanmamış kaynakların kullanımıyla geçinme çabalarını ve kentlere göç sürecini tetikleyip çevre üzerindeki baskıları daha da arttırabilmektedir.

Serbest ticaret konusundaki bir diğer eleştiri, rekabetçi olma çabasında çevrenin ihmalidir. Üretim faktörlerinin düşük maliyetle kullanımı öncelenirken getirdiği maliyetler nedeniyle çevresel standartlar ve regülasyonlar ihmal edilebilmektedir. Bu da, dünyada çevresel düzenlemelerin optimal-altı seviyelerde oluşmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, çevre politikası ile ticaret politikası arasındaki ilişki hakkında iktisat teorisinin ne önereceği; alternatif kirlilik kontrol politikalarının, sınır ötesi kirlilik akımları, üretim, faktör fiyatları ve ticaret hadlerini nasıl etkileyeceğinin araştırılması (Batabyal, and Beladi 2001: 2) daha önemli hale gelmektedir. Ayrıca, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve küresel ticaretin artışının çevre açısından olumlu sonuçlar doğurduğu da ifade edilmektedir.

Uluslararası ticaret ve çevre bağlamında iktisat literatürünü iki döneme ayırmak mümkündür (Copeland, and Taylor, 2004: 8): 1970'lerdeki ilk çalışmalar ve 1990'larda yoğunlaşan politika tartışmaları. Ticari kazançlar ile optimal ticaret veya çevre politikaları gibi konulara odaklanan erken dönem literatürün çoğu normatiftir. Yeni çalışmaların büyük bir bölümü de politika analizlerine odaklanmakla birlikte, bunların en önemli özelliği, ticaret ya da büyümenin çevresel sonuçları nasıl etkilediği hakkında hipotezler oluşturma ve test etme şeklindeki pozitif içerikleridir.

Ticaret ve çevre arasındaki ilişki karmaşık ve çok boyutludur. Uluslararası ticaretin çevreye etkileri kadar, çevre politikalarının ülke ekonomisi ve ticareti için farklı etkileri vardır. Ticaretin çevre üzerindeki etkileri hakkında kesin yargılara ulaşmak için, ticari açıklık, iktisadi kalkınma ve çevre hakkındaki literatürün, yetersiz sonuçlara sahip olduğu söylenebilir (Managi, Hibiki, and Tsurumi 2009). Farklı araştırmalar, ulusal ya da küresel bazda daha serbest ticaretin, daha fazla veya az kirliliğe neden olduğu konusunda bir fikir birliği ortaya çıkarmamıştır (LeClair, and Franceschi 2006: 463).

Serbest ticaret – çevre ilişkisine dair tartışmanın odaklarından biri de, daha serbest bir ticaret sisteminin GOÜ'leri kirlilik sığınakları haline getirme riskidir. Ticari liberalizasyon, endüstrilerin küresel dağılımında değişime yol açarak, GOÜ'leri daha kirli hale getirebilir (Michida, and Nishikimi, 2007: 229).

Serbest ticaretin, kirliliği arttırma ve azaltma yönünde çatışan etkiler yarattığı görülmektedir. Ticaretin çevre üzerindeki etkileri, teknik, ölçek ve bileşim etkisi olarak sınıflandırılabilir (Liddle, 2001: 21, 22). Teknik etki, ticaret sayesinde gelir artışı nedeniyle, kirlilik politikasının sıkılaştırılması ve bunun kirlilik azaltıcı yenilikleri/yatırımları teşvik etmek suretiyle çevreyi olumlu etkilemesidir. Ölçek etkisi, ticaretin üretimde ölçek büyütme suretiyle kirliliği arttırma ve çevre kalitesini düşürme ihtimalini; bileşim etkisi ise, ticaret nedeniyle, kirlilik yoğun mal üretiminin, bir ülkede düşerken diğer ülkede artmasını ifade eder.

Karşılaştırmalı üstünlük olgusunu takip eden geleneksel uluslararası ticaret teorisine göre, serbest ticaret, taraflar için iktisadi büyüme ve refahı arttırmakta; böylece, kirlilik azaltımı ya da genel olarak çevrenin korunması dahil çeşitli amaçlar için gelir ve imkan sağlamaktadır. Büyüme, çevre kalitesine yönelik talebi olumlu etkileyebilir. Ticaret sayesinde, kirlilikle mücadele edebilecek teknolojiler de ithal edilebilir. Daha serbest bir ticaret, üretimi değiştirerek daha iyi çevresel sonuçlara yol açabilir. Bu bağlamda, çevresel standartlar için uluslararası farklılıkların bulunması doğaldır. Bu nedenle, farklı çevresel standartlara dayalı “adil olmayan ticaret” ve “adil olmayan rekabet” kavramları hatalıdır. (Muradian, and Martinez-Alier, 2001: 282). Tablo-1, çevre yanlısı ve ticaret yanlısı grupların bazı iddialarını özetlemektedir.

Tablo 1: Çevre ve Ticaret Lehindeki Argümanlar

Çevre Yanlısı Grup	Ticaret Yanlısı Grup
Ticaret, doğal kaynak stokları ve hizmetlerine zarar vermektedir.	Ticaret, iktisadi kalkınmayı arttırmaktadır.
Ticaret, iktisadi kazançlar karşılığında, çevresel açıdan zararlı malların ve işlemlerin, “kirlilik sığınağı ülkelere” transfer edilmesine izin vermektedir.	Ticaretten kaynaklanan gelir, gelişmiş çevresel yönetimi fonlayabilir ve çevre uyumlu teknolojileri yaygınlaştırabilir.
Ticaret, mevcut çevre koruma yasalarına zarar vermektedir.	Ticaret, çevresel politika reformunu teşvik eder.
Ticaret, uluslararası çevre anlaşmalarını olumsuz etkilemektedir.	Ticaret, ülkeler arası çevre politikaları uyumunu artırır.

Kaynak: Jayadevappa, and Chhatre, 2000: 176.

Eğer GOÜ’ler, toplu olarak ticari mal üretiminde makul çevresel standartları benimser ve çevresel maliyetleri içerecek şekilde fiyatları arttırlırsa, GÜ’lerdeki tüketicilerin birincil sektör fiyatlarına talepleri esnek olmadığından, ticaret hadleri GOÜ’ler lehine gelişecektir. Böylece GÜ’ler, tüketimlerinden kaynaklanan, daha büyük çevresel maliyet paylarını ödeyeceklerdir. Ticaret ve çevre politikalarını uzlaştırmak için beş temel öneri sunulabilir (Muradian, and Martinez-Alier, 2001: 283):

- i. Tarım politikalarının yeniden yapılanması ve OECD ülkelerinde tarımsal korumacılığın azaltılması,
- ii. OECD ülkelerinin, GOÜ’lerin emek-yoğun imalat ürünlerine uyguladığı engellerin azaltılması,
- iii. Uluslararası çevresel koruma için işbirliği sağlayacak şekilde ticaret ve yatırım teşviklerinin kullanılması,
- iv. GOÜ’lerin, “kirleten öder ilkesi” ve makul çevre standartlarını kabul etmesi,
- v. Hükümetlerin, doğal kaynak sübvansiyonlarını kaldırmaları.

Porter Hipotezi’ne göre, serbest ticaret, daha sıkı çevre politikaları benimseyen ülkelerde, etkinlik ve yenilik (innovation) artışına; maliyetlerde net bir azalışa ve karşılaştırmalı üstünlüklerin artmasına neden olabilir. Çevresel amaçlar ve endüstriyel rekabet arasında, sosyal faydalar ve özel maliyetleri içeren bir değiş-tokuş bulunduğu düşüncesine karşı çıkan Porter ve Linde (1995: 97, 98), bu tartışmanın yanlış ele alındığı kanaatinde. Sonuç olarak da, bir taraf daha güçlü standartlar için uğraşırken diğer taraf standartları gevşetmeye çalışmaktadır. Ekoloji ve ekonomi arasındaki çekişme düşüncesi, teknoloji, ürünler, üretim ve tüketici ihtiyaçlarının sabit olduğu statik bir çevre regülasyonu görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu statik dünyada, firmalar maliyet azaltıcı seçimlerini yapmış; çevresel regülasyonlar kaçınılmaz olarak maliyetleri arttırmış ve firmanın piyasa payını azaltmıştır. Buna karşın, yeniliğe dayalı dinamik uluslararası rekabet edebilirlik uygun bir şekilde tasarlandığında, çevresel standartlar yeniliği teşvik edecektir.

Temel iddia, bir iktisadi faaliyetten kaynaklanan olumsuz çevresel etkilerin kökeni takip edildiğinde, kaynakların etkinsiz kullanımı ile karşılaşılacağıdır. Eğer çevre politikaları, firmaları kirliliklerini azaltmaya zorlar ve bu politikalar esnek bir biçimde tasarlanırsa; yani komuta-kontrol araçları dışındaki iktisadi araçlar kullanılırsa, firmalar regülasyonlara uyum sağlamak için en etkili yolu bulacak ve yenilikler hayata geçirilecektir. Bu uyarılmış yenilikler, kaynak verimliliğini arttırarak başlangıçtaki uyumluluk maliyetlerinden daha fazla gelir sağlayacak; böylece karşılaştırmalı üstünlükleri arttıracaktır (Rutqvist, 2009: 5-6).

Porter Hipotezi sonrasında yapılan çalışmalar, çevresel regülasyonlar, yenilik ve rekabet edebilirlik arasındaki ilişki hakkında karışık sonuçlar vermiştir. Ampirik çalışmalar, sıkı çevre regülasyonlarının daha fazla yeniliğe yol açacağını ifade eden, Porter Hipotezi’nin zayıf versiyonunu desteklerken; sıkı çevresel regülasyonların, işletme performansını geliştireceğini söyleyen güçlü versiyonunda sonuçlar karışıktır. Bununla birlikte, daha güncel çalışmalar açık destek sağlamaktadır (Ambec, et al., 2013: 15).

3. Çevresel Standartlar ve Endüstriyel Göç

Çevre politikalarının, çevresel regülasyonlar ve vergi düzenlemeleri ile kuruluş yeri seçimini etkileyen üretim maliyetlerini arttıracığı açıktır. Artan çevresel standartlar firma seviyesinde çeşitli tepkilere yol açabilir (Jeppesen, List, and Folmer, 2002: 20). Örneğin, mevcut tesisler (i) üretim sürecinde, daha temiz üretime geçmek gibi değişikliklere giderek aynı yerde üretime devam edebilirler, (ii) yer değiştirebilirler, (iii) üretimlerini bir mekândaki tesisten diğer mekânlardaki tesislere kaydırabilirler ya da (iv) bir başka mekânda üretime başlamak yerine endüstriyi terk edebilirler. Bu olasılıklar ilgi çekici olsalar da, bu yöndeki çalışmaların eksikliği dikkat çekicidir. Literatürde çoğu çalışma, yeni tesislerin kurulmasında çevresel regülasyonların etkileri üzerinedir. Çevresel regülasyonların, firma çıkış oranları, tesislerin taşınması ve üretimin kaydırılması üzerine etkileri hakkında fazla bulgu yoktur ve bu konulardaki çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Eleştirilere karşın, düşük çevresel standartların endüstriyel göçü teşvik etmek için yeterli olmadığı; GÜ'lerdeki firmaların çevresel standartlara uyum maliyetinin düşük olduğu; toplam maliyetler içinde %3'ü geçmediği savunulmaktadır. Kuruluş yeri seçimini etkileyen diğer faktörler, örneğin emek maliyeti daha yüksek yer tutmaktadır. GÜ'lerde, sıkı çevresel standartların uygulanmasıyla birincil çevre-yoğun ürünlerin ihracat performansı, 1960-1990 arası değişmemiştir. Bu tartışmalara dayanarak DTÖ, tüketicilere yeşil ürünleri seçme özgürlüğü sağladığı için, mevcut ticaret sisteminin, çevreyi korumayı amaçlayan ticaret kısıtlarıyla tehlikeye atılmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilirliğe ulaşmada temel zorluk, çevresel dışsallıkların uluslararasılaşmasıdır. Çevresel kaynaklara "doğru" değer biçilmesinde yapılacak bir yanlış, tam otarşi altında dahi sürdürülebilir kalkınmayı engelleyecektir (Muradian, and Martinez-Alier, 2001: 283).

Sınır-ötesi kirlilik ve ticaret etkileşimi ile ulusal gelir ve ticaret fırsatlarının dünya kirliliğinin seviyesini nasıl etkilediğini araştıran Copeland ve Taylor (1995: 716), şu sonuçlara ulaşmıştır:

- i. Ülkeler arasında gelir farklılıkları söz konusu olduğunda, serbest ticaret dünya kirliliğini arttırmaktadır.
- ii. Ticaret, faktör fiyatlarını eşitlediğinde, beşeri sermaye zengini ülke ticaretten kaybederken beşeri sermaye kıtlığı olan ülke kazanmaktadır.
- iii. Kirlilik izinlerinde, devletlerin izin arzı kısıtlı olmasa bile, uluslararası ticaret dünya kirliliğini azaltmaktadır.
- iv. Uluslararası gelir transferleri, dünya refahını ya da kirliliğini etkilemektedir.
- v. Kirlilik politikası ile ticaret hadlerini yönlendirme girişimlerinin dünya kirliliğine etkisi olmayacaktır.

Tam rekabet ve sabit getiri varsayımları altında, optimal vergi ve regülasyon politikaları kirliliği azaltmada kullanışlıdır. Ancak artan getiri ve eksik rekabet koşulları altında, vergi ve regülasyon politikaları aynı sonucu sağlamayabilir. Çevre politikası, kuruluş yeri ve piyasa yapısı arasındaki bağlantıları inceleyen Markusen et.al. (2001: 51, 52), eksik rekabet piyasası ve artan getirilerin söz konusu olduğu bir endüstride, optimal vergi ve/veya regülasyon formüllerinin, çevre politikası için en iyi ihtimalle eksik sonuçlar ürettiğini ifade etmektedir. Çevresel regülasyonlar, bir bölgedeki üretimin sonlandırılmasına ve üretimin başka bölgeye transferine yol açabilmektedir. Firmaya özel sabit maliyetler yüksek ve tesise özel sabit maliyetler düşük olduğunda, çok tesisli piyasa yapısı ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası ticaret, dünyadaki tüm mal ve faktör fiyatlarını eşitse dahi, Güney aşırı üretime; Kuzey aşırı tüketime devam edecektir. Güney'de uygulanacak vergi politikaları, geçimlik çalışanlar olduğu sürece, kaynak fiyatını düşürerek yoksulluğun artmasına ve karşılığında kaynakların daha fazla tüketimine yol açacak; çevre politikaları, yoksulluğu ve çevresel bozulmayı arttıracaktır. Mülkiyet hakları politikaları uygulandığında ise, serbest piyasa işleyişine müdahale edilmeden doğal kaynakların korunması sağlanabilir. Ancak mülkiyet hakları, pahalı yasal altyapı gerektirdiğinden, GOÜ'lerin bu politikaları hızla uygulayabilmesi mümkün olmamaktadır. Ucuz çevresel kaynaklar, aşırı kullanımın temel

nedenidir. Çevresel aşırı kullanım, yerel nüfusun kaynakları aşırı tüketmesi nedeniyle değil, bu kaynakları zengin uluslararası piyasalara, sosyal maliyetin altında ihraç etmesi nedeniyle oluşmaktadır. Küresel çevre sorunlarının Kuzey-Güney ticaretinden ayrıştırılamamasının nedeni, Güney'in aşırı üretimi ve Kuzey'in aşırı tüketimidir. Uluslararası piyasalar burada, küresel müştereklerin dışsalıklarını genişletme işlevi görmektedir (Chichilnisky, 2001: 107).

Ticaretin serbestleşmesi ve çevre politikaları arasındaki ilişkiyi daha net gösterebilecek bir örneklem olan eski Sovyet ülkelerini Andonova, Mansfield ve Milner (2007: 801), ticari açıklığa kavuşma sürecinde incelemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991 yılından itibaren küresel piyasalara açılan bu ülkelerdeki durum, dünyanın geri kalanından farklı olduğu için çevre politikaları ve serbest ticaret ilişkisi hakkında daha açıklayıcı sonuçlar içermektedir. Bu ülkelerin, küresel ekonomiye bütünleşme çabalarında, artan ticari açıklık, birçok fayda sağlamakla birlikte, çevresel koşulları iyileştirmek için iktisadi önlemlerin kullanılmasını sınırlamıştır. Şirketlerin, çevresel vergi ve cezaların indirilmesi yönündeki talepleri, hükümetin bu vergileri toplama ve politikaları uygulama çabalarını zorlaştırmıştır. Yurtiçindeki temel reformlar ve küreselleşme sürecinden kaynaklanan baskılar karşısında, küresel piyasalara açıklık arttıkça, hükümetler katı çevre politikaları uygulamaya önem vermemektedir. Sonuçlar, eski Sovyet ülkelerinde ticari açıklığın artmasının, çevresel fonların büyüklüğünü önemli derecede sınırladığı yönündedir. Bu bulgu, küreselleşmenin gevşek çevre standartlarını teşvik ettiği yönündeki iddia ile aynı doğrultudadır. Bununla birlikte, bölgedeki eksik çevre standartları bile, Sovyet dönemine göre çevre politikalarının iyileştiğini göstermektedir. Yurtiçi kurumların zayıf olduğu bölgelerde, politika yapıcılarının küreselleşmeden kaynaklanan baskıları sınırlama ve yeniden şekillendirme kabiliyetinin zorlandığı görülmektedir.

Yatırımların liberalizasyonu, özellikle daha düşük çevresel standartlara sahip GOÜ'ler için kirlilikte artışa yol açabilmektedir. Zayıf çevre regülasyonları ve düşük kirlilik vergilerinin, sanayileşmiş ülkelerdeki kirlilik endüstrilerinin bu ülkelere göç etmesi için bir güdü yaratması (Chao and Yu, 2007: 472), genellikle "kirlilik ihracatı" veya "kirlilik sığınağı hipotezi" olarak adlandırılmaktadır.

Kirli endüstrilerin göçü tartışması, Summers'ın "kirli endüstrilerin en az gelişmiş ülkelere göçünün Dünya Bankası'nca teşvik edilmesi gerektiği" görüşü üzerine başlamış; Summers iddiasını şu nedenlere dayandırmıştır (The Economist, 1992: 66):

- i. Sağlığa zararlı kirliliğin maliyeti, artan ölüm ve hastalıkla elde edilen kazançlardan vazgeçmeye bağlıdır. Bu açıdan sağlığa zararlı kirlilik, en düşük maliyetli ülkelerde gerçekleştirilmelidir. Bunlar en düşük ücretlerin bulunduğu ülkelerdir. Zehirli atıkların en düşük ücretli ülkelere bırakılmasının arkasındaki iktisadi mantık doğrudur ve bununla yüzleşilmesi gerekmektedir.
- ii. Başlangıçtaki kirlilik artışı çok düşük maliyeti olduğu sürece kirlilik maliyetleri doğrusal olmayacaktır. Afrika'daki az nüfuslu ülkeler, az kirliliğe sahiptir ve Los Angeles ya da Mexico City ile kıyaslandığında, hava kalitesi verimsiz şekilde düşüktür.
- iii. Sağlık nedenleriyle temiz çevre talebinin gelir elastikiyeti oldukça yüksek olma eğilimindedir. Kirlilik taşıyan malların ticareti açık bir şekilde refah arttırıcıdır.

Summers'ın önerileri, ülkelerin bol olarak sahip olduğu faktörleri gerektiren malların üretiminde uzmanlaşarak ihracat yapmasıyla aynı doğrultudadır. Bu temelde, sanayileşmiş ülkelerdeki politikacılar ve iktisatçılar, yüksek oranda kirliliğe sahip endüstrilerin zamanla çevresel faktörlerin kıt olduğu GÜ'lerden, bol olduğu ülkelere kayacağını varsaymışlardır. Bu konuda farklı ampirik çalışma sonuçlarını özetlemek gerekirse, kirli endüstrilerin göçünün küresel bir gerçeklik olduğu görülmektedir. Ancak çevre faktörünün bu göçte birincil güdü olup olmadığı tartışmalıdır (Lu, and Huang, 2008: 177-181).

4. Dünya'da Sera Gazı ve CO₂ Salınımı

World Research Institute (2015) verilerine göre, dünya küresel CO₂ salınımında, 1850-2011 arasında oldukça yüksek bir artış (%16,211.73) yaşanmıştır. Enerji alt sektörleri bağlamında,

1971-2011 arası CO₂ salınımının başlıca kaynakları, sırasıyla elektrik/ısınma (%226.91), ulaştırma (%150,93) ve imalat/inşaat (%70) faaliyetleridir.

Tablo-2'ye göre, 2011 itibariyle dünya çapında en fazla sera gazı salınımı yapan ilk üç aktör, Çin, ABD ve AB olup dünya toplamının yaklaşık %50'sini ve ilk on ülke, toplam salınımın %70'inden fazlasını üretmektedir. Türkiye, sıralamada 20. ülkedir. Toplam CO₂ salınımına ülkeler itibariyle bakıldığında, ilk 6 ülke ve Türkiye, sıralamadaki yerini korumaktadır. GOÜ'ler, zamanla üst sıralara çıkmaktadır. 100 yıldan fazladır salınımlar Batı ülkelerinden kaynaklanmaktayken, artık Asya ülkelerinin Batıyı yakalamış olduğu görülmektedir. 2005 yılı itibariyle Çin, en fazla salınım yapan ülke konumuna gelmiştir. Kişibaşı sera gazı ve CO₂ salınım verileri ise, GOÜ'lerin GÜ'lerin halen altında olduğunu göstermektedir.

Üretim bölgelerine göre, dünyadaki sera gazı kaynaklarına bakıldığında (Şekil-1), 1990-2011 dönemi için küresel sera gazı salınımına en yüksek katkının Asya bölgesinden yapılmış olduğu görülmektedir. Kümülatif olarak değerlendirildiğinde, 1990-2011 döneminde Avrupa bölgesinin sera gazı salınımındaki payı Kuzey Amerika'dan daha fazla olmuştur. Asya bölgesi kaynaklı sera gazı salınımının yükselen katkısı dikkat çekmektedir.

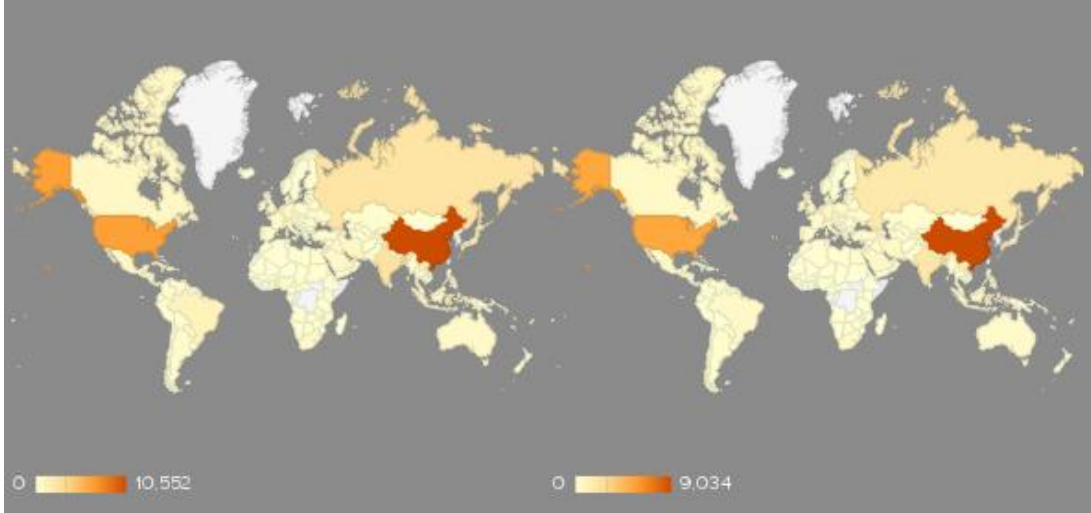
Tablo 2: Sera gazı ve CO₂ Salınımı (Toprak Kullanımı Değişimi ve Ormancılık Hariç, 2011)

	Ülke	Toplam Seragazı Emisyonları (MtCO _{2e})	Toplam CO ₂ Emisyonları (MtCO ₂)	Kişibaşına Toplam Seragazı Emisyonları (tCO _{2e})	Kişibaşına Toplam CO ₂ Emisyonları (tCO ₂)
	Dünya	43,816.73	32,273.73	6.29	4.63
1	Çin	10,552.61	9,034.97	7.85	6.72
2	ABD	6,550.10	5,333.06	21.02	17.12
3	AB (28)	4,540.94	3,667.37	9.03	7.29
	AB (15)	3,611.05	2,939.48	9.00	7.33
4	Hindistan	2,486.17	1,860.92	2.04	1.52
5	Rusya	2,374.31	1,712.15	16.61	11.98
6	Japonya	1,307.41	1,211.60	10.23	9.48
7	Brezilya	1,131.10	443.16	5.74	2.25
8	Almanya	882.93	765.98	10.79	9.36
9	Endonezya	834.58	447.18	3.42	1.83
10	Kanada	716.21	538.84	20.85	15.69
20	Türkiye	403.65	317.33	5.52	4.34

Kaynak: World Research Institute, 2015.

1970-2011 dönemi için CO₂ salınımlarına bakıldığında (Grafikl-1), bölgeler arasında salınım trendindeki farklılıklar daha net olarak ortaya çıkmaktadır. 1970 yılında en yüksek salınımı gerçekleştiren Avrupa (6.017,91 MtCO_{2e}), liderliğini 1992 yılına kadar sürdürmüştür. 1970 yılında Kuzey Amerika (4.635,52 MtCO_{2e}) ve Avrupa'nın salınım miktarının altında olan Asya (2.558,71 MtCO_{2e}), 1993 itibariyle (7.117,06 MtCO_{2e}) dünya çapında en fazla CO₂ üreten bölge konumuna gelmiştir. Özellikle 1990'lardan sonra Kuzey Amerika ve Avrupa bölgelerinin CO₂ salınımı azalırken Asya bölgesinde başlayan artış trendi, dünya üretimindeki kaymayı gösterir niteliktedir.

Şekil 1: Ülke Kaynaklarına Göre Sera gazı ve CO2 Salınımı (2011)

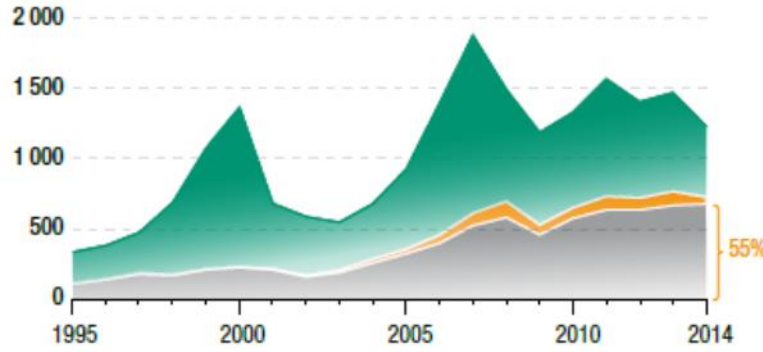
Kaynak: World Resource Institute, 2015.

5. DYY'ların Ülke ve Mal Gruplarına Göre Görünümü ve Çevre

Her ülke, DYY çekebilmek için çaba harcamaktadır ve genellikle cazip vergi teşvikleri sunmaktadır. Özellikle GOÜ'lerde, yabancı firmaların yurtiçi firmalar üzerinde olumlu dışsallıklar yaratacağı beklenmektedir. Endüstrilerarası olumlu taşıma etkilerinin çekiciliğine karşın vergi teşviki gibi unsurların DYY teşvikinin başarılı olup olmadığı, firmaların yer seçiminde hangi faktörlerin etkili olduğu sorusunu gündemde tutmaktadır (Amiti, and Javorcik, 2008: 129). Firmalar için piyasa boyutunun önemini ortaya koyan çalışmalar, piyasa ne kadar büyüksün hareketsiz faktörlerin maliyetinin de o kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Bu faktörlerin, kuruluş yeri belirlemedeki görece gücü, özellikle ticaret maliyetlerine dayanmaktadır (Amiti, and Javorcik, 2008: 130). Bu bağlamda, doğal ve ekolojik kaynaklar hem hareketsiz faktörler hem de GOÜ'ler açısından yabancı yatırımı çekmek için teşviklerin uygulandığı alanlar arasındadır.

1990'lerden itibaren, DYY girişlerinin, birçok ülkenin ekonomisine olumlu katkılarından hareketle, yabancı yatırımı çekmek için, yatırım teşvikleri, düşük vergiler, vergi ertelemeleri gibi uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Örneğin, Çin'de yurtiçi ve yabancı sahipli firmaların ortalama gelir vergileri, sırasıyla % 30 ve % 11'dir (Chao, and Yu, 2007: 471). Bununla birlikte, birçok ülke, yurtiçi firmaları korumak, çokuluslu girişimlerin monopol gücünü engellemek, iktisadi rantlardan faydalanmak ve çevreyi korumak gibi amaçlarla yabancı firmalara kısıtlamalar uygulamakta; yerli sahiplik gereği, menşe' şahadetnamesi, çevresel regülasyonlar ve diğer kısıtlar sık görülmektedir. DYY akımları, üretimi ve geliri yükseltmede önemli rol oynarken eşlik eden iktisadi faaliyet artışı, daha fazla kirlilik ve çevresel bozulmaya yol açabilmektedir (Chao, and Yu, 2007: 471, 472). Bu da, çevre kalitesi karşısında, iktisadi büyümenin nasıl dengeleneceği sorusunu gündeme getirmektedir.

Grafik 1: Küresel ve Ülke Gruplarına Göre DYY Girişi (1995-2014, milyar \$)

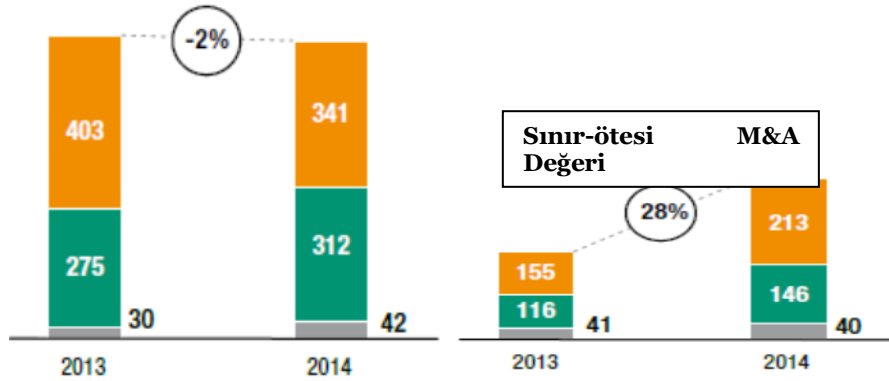

Not: Turuncu kısmın altı GOÜ, turuncu kısım Geçiş Ekonomileri ve üst kısım GÜ temsil etmektedir.
Kaynak: UNCTAD, 2015: 2.

Üretimin yıllar içinde, bölgesel olarak yer değiştirmesinin önemli göstergelerinden biri DYY'dır. Küresel DYY tutarı, 2014 yılında %16 oranında azalarak 1.23 trilyon dolar olmuştur. DYY akımlarındaki azalış, temelde küresel ekonomideki kırılgan yapı, yatırımcılar için politik belirsizlikler ve artan coğrafi risklere bağlanmaktadır. DYY azalışı, GSYH, ticaret, istihdam ve gayrisafi sabit sermaye formasyonu artışıyla tezat oluşturmaktadır. Bununla birlikte, UNCTAD (2015: 2) verileri, ileriki yıllar için artış (2016'da, 1.5 trilyon \$ ve 2017'de 1.7 trilyon \$) öngörmektedir. Küresel DYY verileri, GÜ'ler ve geçiş ekonomileri için azalış gösterirken, GOÜ'lere yönelik DYY girişleri tarihi zirvesini görmüştür. GOÜ'lere yönelik DYY akımları küresel toplamın %55'ini oluşturmaktadır. Gelişen Asya bölgesi artışta liderken, DYY'lar Latin Amerika'da azalmış; Afrika ise aynı kalmıştır. GOÜ'lere yönelik DYY akımı, küresel DYY azalışına rağmen %2 artarak 681 milyar \$'a ulaşmıştır. Bölgesel olarak, gelişmekte olan Asya, dünyada en fazla DYY akımını almıştır (UNCTAD, 2015: 3).

GÜ'lere yönelik DYY akımları %28 (499 milyar \$) düşerken, GOÜ'lere yönelik DYY akımının azalmaması, (UNCTAD, 2015: 2; 2014: 2, 3) dünya ekonomisinde endüstriyel göçün devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, dünya üretimindeki bu yer değişiminin belirleyicilerinin neler olduğu ve hangilerinin DYY çekmek için daha etkili olduğu önemlidir.

Küresel bazda 2014 yılında birincil sektör, yeni yatırımlar açısından rekor büyüme yaşamıştır. Hizmetler sektöründe yeni yatırımlar %15 azalmış; sınır-ötesi birleşme ve satın almalar (M&A) %37 artmıştır. İmalat sektöründe ise, yeni yatırımlar %14, sınır-ötesi M&A %25 artmıştır. DYY'lerin birincil sektördeki artışı, çoğunlukla GOÜ'lerdeki madencilik endüstrinden kaynaklanmaktadır. GOÜ'lerde, madencilik, taş çıkarma ve petrol alanındaki yeni yatırım mahiyetinde DYY projeleri %60 artmıştır. Bu büyümenin temel kaynağı, Afrika bölgesinde gerçekleşen yeni yatırımların toplam değerinin 6 kat (4 milyar \$'dan 22 milyar \$'a) artmasıdır. İmalat açısından, yeni yatırım niteliğinde DYY %14 (275 milyar \$'dan, 312 milyar \$'a) artmıştır. En hızlı büyüyen endüstriler, kola, petrol ürünleri ve nükleer yakıt (%60), makine ve ekipman (%29), motorlu taşıtlar ve diğerleri (%32) olmuştur. GOÜ'lerin tersine GÜ'lerde ise, yeni yatırım biçimindeki DYY projeleri sabit kalmıştır (UNCTAD, 2015: 13). Birincil endüstrinin, doğal kaynak tüketimine dayanması açısından bu gelişmeler önemlidir. Ayrıca, büyümenin yaşandığı imalat sanayi, aynı zamanda kirli endüstriler alanıdır.

Grafik 2: Sektörlere Göre DYY Projeleri (2013-2014, milyar \$)

Not: Turuncu alan hizmetler, yeşil alan imalat ve gri alan birincil değeri göstermektedir.

Kaynak: UNCTAD, 2015: 13.

İmalata yönelik M&A faaliyetleri açısından, GÜ'lerle GOÜ'ler farklı eğilim sergilemektedir. 2014 yılında, GÜ'lerde M&A açısından önemli bir artış (%79) yaşanmıştır. Büyümenin kaynağı, çoğunlukla elektrik ve elektronik aletler (%125) ile gıda, içecek ve tütün (%55) alanları olmuştur. GOÜ'lerde ise, M&A 45 milyardan, 16 milyar \$'a büyük bir azalma göstermiş; azalış, gıda, içecek ve tütün alanı başta olmak üzere, hemen her alanda gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü, yeni DYY projeleri ve sınır-ötesi M&A açısından ters eğilim sergilemiştir. Toplam yeni yatırım projelerinin değeri %15 azalırken, sınır-ötesi M&A değeri %37 artmıştır (bkz. Grafik-3). GOÜ'lerdeki yeni yatırım projelerinin değeri, endüstri bazında farklı dinamiklerle, 259 milyar \$'dan 211 milyar \$'a azalmıştır. İnşaat sektörü, 22 milyardan 42 milyar \$'a artışla DYY alan geleneksel finans ve işletme hizmetlerinin yerini alarak GOÜ'lerdeki ikinci büyük sektör haline gelmiştir. Buna karşın, elektrik, gaz ve su endüstrileri, 2013'teki büyümenin ardından, yüksek düşüş yaşamıştır. GOÜ'lerde hizmetler alanındaki sınır-ötesi M&A büyümesinin temelini, özellikle doğu ve güneydoğu Asya bölgesi finans sektörü oluşturmuştur. GÜ'ler için değişim çok yönlüdür. Geleneksel olarak en büyük DYY alanları, finans ve işletme hizmetleri, önemli ölçüde azalırken, bilgi ve iletişim endüstrisi -73 milyar \$ ile negatif değer kaydetmiştir (UNCTAD, 2015: 15).

DYY akımlarında yaşanan bu gelişmeler, çevre ilintili olarak, kirletici sektörlerin küresel ölçekte nasıl bir eğilim sergilediği açısından önem taşımaktadır. Bu anlamda sektörel ve endüstri bazında DYY akımlarının küresel eğilimi önemlidir. Tarihsel olarak birçok GOÜ'ye yönelik DYY, ağırlıklı olarak madencilik endüstrisine dayansa da, 2000'li yıllardan itibaren bu oranın azaldığı görülmektedir. UNCTAD (2014) verilerine göre, en yoksul ülkeler kirli endüstrilerin başında gelen madencilik endüstrisine daha az bağımlı hale gelmektedir. On yıl önce, madencilik endüstrisine oranla yeni yatırımların (greenfield projects) değeri, Afrika'da %26 ve en az gelişmiş ülkelerde (EAGÜ) %36 iken, bu oranların hızla azaldığı görülmektedir. Afrika ve EAGÜ'lerde imalat ve hizmet sektörleri, ilan edilen projelerin %90'ını oluşturmaktadır.

Asya bölgesinin, özellikle 1990'lardan itibaren artan biçimde sera gazı ve CO₂ salınımı gerçekleştirdiği; buna karşın, GÜ'lerin yer aldığı Kuzey Amerika ve Avrupa bölgelerinin salınım miktarının azaldığı göz önüne alındığında, dünya çapında üretimin yer değiştirdiği izlenimi oluşmaktadır. GÜ'lerdeki salınım azalmalarının sadece üretimin yer değiştirmesinden değil, gelişmiş/temiz teknoloji kullanımından da kaynaklandığı açıktır. Ancak dünya üretimi artarken, GÜ'lerdeki salınımların azalmasını sadece yasal düzenlemeler ve temiz teknoloji ile açıklamak yeterli olmayabilir. Küresel salınımlardaki bölgesel değişiminin, uluslararası sermaye hareketleri ve ticaretin serbestleştiği yıllar ile denk düşmesi küresel üretimdeki mekânsal değişimi gösterir niteliktedir. Ancak incelememiz açısından temel soru, üretimdeki bu değişim üzerine çevresel düzenlemelerin ne kadar etkili olduğudur. GOÜ'lere yönelik yatırımların, çevre maliyetiyle ne kadar açıklanabileceği ve ek olarak, GÜ'lerin ithalat aracılığıyla kirli endüstrileri ne kadar desteklediği önemlidir.

SONUÇ

Uluslararası ticaret önündeki engellerin küresel ölçekte azalması, GOÜ'lerin dünya piyasalarına daha fazla açılmasını sağlamıştır. Özellikle 1970'lerden itibaren artan küresel çevre duyarlılığı ile birlikte küresel ekonomideki gelişmelerin çevresel sonuçları tartışılmaya başlanmıştır. Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin de serbestleşmesi ile birlikte, GOÜ'lere yönelik DYY'ların küresel çevre kalitesi için anlamı değer kazanmıştır. Artan küresel büyüme, sermaye ve uluslararası ticaret arasında varsayılan pozitif ilişkinin, çevre kalitesi ile ne kadar uyumlu olduğu tartışmaları bir sonuca ulaşabilmiş değildir. 1970'lerden itibaren başlayan büyüme, uluslararası ticaret ve çevre kalitesi tartışmaları, özellikle 1990'lardan itibaren yeni ekonometrik yöntemlerin gelişmesiyle, ciddi bir ampirik literatür oluşmasını sağlamıştır.

Küresel çevre sorunlarındaki artış, gezegenin sorunlarına eğilmeyi, çevre ve insan sağlığı kadar küresel ekonominin sürdürülebilirliği açısından da öne çıkarmıştır. Sağlıklı bir çevre için uygun koşulların sağlanamaması durumunda, küresel ekonominin toplumlara ne kadar refah yaratabileceği de kuşkuludur. İktisat biliminin çevre üzerine analizleri, küresel ölçekte yaşanan iktisadi bunalımlar ve dünya savaşları nedeniyle, 1990'lara kadar arka planda kalmıştır. Bu çalışma, çevre sorunlarına çözüm kaygılarıyla geliştirilen çevresel standartların, kirletici üretim faaliyetlerinin yer değiştirmesine ve böylece çevre sorunlarının aslında küresel ölçekte çözüme ulaştırılmamasına yol açıp açmadığını tartışmak üzere tasarlanmıştır.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesinin, çevre üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler yaratabileceği üzerine endişeler söz konusudur. Olumlu etkiler, ticari serbestliğin daha temiz üretim yöntemleri konusunda rekabet güdüsü yaratarak çevre sorunlarının azalacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte, olumsuz etkiler, ülkeler arasındaki farklı çevre politikası uygulamaları nedeniyle, çevreyi kirletici endüstrilerin, temiz üretime geçmek yerine, daha zayıf çevre politikasına sahip ülkelere hareket edeceği ihtimaline dayanmaktadır. GÜ'ler görece daha sıkı çevre politikalarına sahip olduğu için, kirli üretimin GOÜ'lere yoğunlaşarak bir kirlilik sığnağı bölgesi oluşturmalarından; bu ihtimalin GOÜ'lerin çevre kalitesini düşürmek dışında, küresel ölçekte çevre sorunlarının da azaltılmaması hatta artmasıyla sonuçlanmasından endişe duyulmaktadır.

Kirlilik sığnağı hipotezi olarak anılan bu durum, serbest ticaret nedeniyle ülkelerin, çevre standartları ve uygulamalarını gevşeterek, küresel ölçekte dibe doğru bir yarışa neden olabileceğini ifade etmektedir. İktisadi bağlamda bu endişe, sermaye ve ticaret akımlarının bölgesel çevre standardı farklılıklarına duyarlı olduğunu varsaymaktadır.

Küresel ölçekte sera gazı ve karbondioksit salınım trendlerine bakıldığında, bölgesel olarak dünya üretiminde bir yer değişiminin yaşandığı, bu çalışmada paylaşılan verilere dayalı değerlendirmelerden görülebilmektedir. Çin ve Hindistan başta olmak üzere, Asya bölgesi sera gazı ve karbondioksit salınımında dünya liderliğini ele geçirmiştir. Ancak bu veriler, sadece üretim değil tüketim faaliyetlerinden de kaynaklanmaktadır. Çin ve Hindistan'daki yüksek nüfusun tüketim faaliyetleri, sera gazı ve karbondioksit salınımındaki artışı açıklayabilecek bir başka nedendir. Bununla birlikte, küresel DYY akımları, dünya üretiminin GOÜ'lere kaydığını destekler niteliktedir.

Küresel iklim değişimini arttıran sera gazı ve karbondioksit salınımlarının, Asya başta olmak üzere, GOÜ'lerde artış göstermesi, çevre sorunlarının azaltılması yönünde önemli bir engel olarak durmaktadır. GOÜ'ler, daha hızlı büyüyen bir ekonomi için yabancı yatırım akımlarını, kirletici niteliğini dikkate almadan isteyebilmektedir. Ancak bu eğilimin, küresel boyutta çevre sorunlarının çözümü yönünde bir katkı sağlaması olası gözükmemektedir.

GOÜ'lerin kalkınma, sanayi üretimi, istihdam vb. sorunları düşük çevre standardı dışında politika önlemleri ile çözüme kavuşturulmalıdır. Yeryüzünün bir bölümünde sağlıklı çevre koşulları oluşturulurken kalan bölümünün ihmaliyle insanlığın geleceği ve iktisadi faaliyetlerin sürdürülebilirliği bağlamında kabul edilebilir sonuçlara erişilemeyeceği açıktır. Maliyet avantajı ve rekabet kabiliyeti, büyüme/kalkınma performansının geliştirilmesi, küresel ölçekte çevresel duyarlılık eşliğinde amaçlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adaman, Fikret, and Begüm Özkaynak (2002). "The Economics-Environment Relationship: Neoclassical, Institutional, and Marxist Approaches", *Studies in Political Economy*, 69: 109-135.
- Andonova, Liliana, Edward D. Mansfield, and Helen V. Milner (2007). "International trade and environmental policy in the postcommunist world." *Comparative Political Studies* 40(7): 782-807.
- Amiti, Mary, and Beata S. Javorcik (2008). "Trade costs and location of foreign firms in China", *Journal of Development Economics*, 85: 129–149.
- Ambec, S., M. A. Cohen, S. Elgie, and P. Lanoie (2013). "The Porter Hypothesis at 20: Can Environmental Regulation Enhance Innovation and Competitiveness?". *Review of Environmental Economics and Policy*, 7(1): 2-22.
- Anderson, Blake, and M. M'Gonigle (2012). "Does Ecological Economics Have a Future? Contradiction and Reinvention in the Age of Climate Change", *Ecological Economics*, 84: 37–48.
- Armsworth, Paul R., and Joan E. Roughgarden (2001). "An Invitation to Ecological Economics", *Trends in Ecology & Evolution*, 16(5): 229–234.
- Batabyal, Amitrajeet A, and Hamid Beladi (2001). *The Economics of International Trade and the Environment*. USA: CRC Press.
- Batabyal, Amitrajeet A., and Hamid Beladi (2001). "Introduction and Overview of the Economics of International Trade and the Environment", in Amitrajeet A . Batabyal, and Hamid Beladi (eds.). *The Economics of International Trade and the Environment*. USA: CRC Press: 1–8.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2): 175-186.
- Bayraktutan, Yusuf (2006). "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)", şu kitapta: Ş. Çalış, B. Akgün ve Ö. Kutlu (editörler), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi Y., Konya, ss. 381-404.
- Bayraktutan, Yusuf, (2010) *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Bayraktutan, Yusuf (2015). *Uluslararası İktisat*, Yazın Y., İstanbul.
- Benton, Ted (2000). "Marksizm ve Doğal Sınırlar Ekolojik Bir Eleştiri ve Yeniden Yapılanma", şu kitapta: Göksel N. Demirer, Metin Duran ve Gökçer Özgür (Der.), *Marksizm ve Ekoloji*, Öteki Yayınevi, Ankara: 82-120.
- Burkett, Paul (2005). "Marx's Vision of Sustainable Human Development". *Monthly Review*, 57(5). <http://monthlyreview.org/2005/10/01/marxs-vision-of-sustainable-human-development/> 15.05.2012.
- Chao, Chi-Chur, and Eden S. H. Yu (2007). "Trade liberalization, foreign ownership, and the environment in a small open economy", *International Review of Economics & Finance* 16 (4): 471–477.
- Copeland, Brian R., and M. Scott Taylor (1995). "Trade and Transboundary Pollution". *The American Economic Review* 85 (4): 716–737.
- Copeland, Brian R., and M. Scott Taylor (2004). "Trade, Growth, and the Environment," *Journal of Economic Literature*, American Economic Association, 42(1): 7-71.
- Carson, Rachel (1962). *The Silent Spring*, Boston: Houghton Mifflin, Harmonds Worth; New edition 1982. Harmondsworth: Penguin Books.

- Dağdemir, Özcan (2003). *Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Daly, Herman E., and Joshua Farley (2003). *Ecological Economics: Principles and Applications*. USA: Island Press.
- Damania, Richard, Per G. Fredriksson, and John A. List (2003). "Trade liberalization, corruption, and environmental policy formation: theory and evidence", *Journal of Environmental Economics and Management*, 46: 490–512.
- Foster, John Bellamy, (2000). "Marx ve Çevre", *Marksizm ve Ekoloji*, şu kitapta: Göksel N. Demirer, Metin Duran, Gökçer Özgür (Der.), Öteki Yayınevi, Ankara: 147-165.
- Gare, Arran (2000). "Sovyetlerde Çevrecilik: İzlenilmeyen Yol", şu kitapta: Göksel N. Demirer, Metin Duran ve Gökçer Özgür (Der.), *Marksizm ve Ekoloji*, Öteki Yayınevi, Ankara: 121-146.
- Grossman, G., and A. Krueger (1991). "Environmental Impacts of a North American Free Trade", NBER Working Paper Series, Working Paper No. 3914, www.nber.org/papers/w3914/ 05.02.2010.
- Grossman, G., and A. Krueger (1995). "Economic growth and the environment", *Quarterly Journal of Economics*, 110(2): 353-377.
- IISD, (2005). *Environment and Trade A Handbook*. United Nations Environment Programme, International Institute for Sustainable Development, Canada.
- Jayadevappa, Ravishankar, and Sumedha Chhatre (2000). "International trade and environmental quality: a survey", *Ecological Economics*, 32 (2): 175–194.
- Rutqvist, Jakob (2009). "Porter or Pollution Haven? An analysis of the dynamics of competitiveness and environmental regulations", <http://www.jakobrutqvist.net/wp-content/uploads/2010/05/porter-or-pollution-haven-jakob-rutqvist.pdf/> 10.05.2012.
- Jeppesen, Tim, John A. List, and Henk Folmer (2002). "Environmental Regulations and New Plant Location Decisions: Evidence from a Meta-Analysis", *Journal of Regional Science*, 42(1): 19–49.
- LeClair, Mark S., and Dina Franceschi (2006). "Externalities in international trade: The case for differential tariffs", *Ecological Economics*, 58 (3): 462–472.
- Liddle, Brantley, (2001). "Free trade and the environment-development system", *Ecological Economics*, 39 (1): 21–36.
- Lu, Haitian and Hong Huang (2008). "Dirty Industry Migration Globally and to China— an Empirical Study", *International Review of Business Research Papers*, 4(2): 176-202.
- Markusen, James, Edward R. Morey, and Nancy D. Olewiler (2011). "Environmental Policy when Market Structure and Plant Locations are Endogenous": 51-66, in Amitrajeet, A. Batabyal, and Hamid Beladi (eds.), *The Economics of International Trade and the Environment*, USA: CRC Press.
- Marx, Karl (1867). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume I*, Proofed and corrected by Andy Blunden and Chris Clayton (2008), Mark Harris (2010), Dave Allinson (2015). <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf> /09.03.2016.
- Marx, Karl (1894). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume III (The Process of Capitalist Production as a Whole)*, Edited by Friedrich Engels, Proofed and Corrected by Chris Clayton 2006-7, Mark Harris 2010. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-III.pdf> /09.03.2012.

- Managi, Shunsuke, Akira Hibiki, and Tetsuya Tsurumi (2009). "Does trade openness improve environmental quality?". *Journal of Environmental Economics and Management*, 58(3): 346–363.
- Michida, Etsuyo, and Koji Nishikimi (2007). "North-South trade and industry-specific pollutants". *Journal of Environmental Economics and Management*, 54 (2): 229–243.
- Muradian, Roldan, and Joan Martinez-Alier (2001). "Trade and the environment: from a Southern' perspective". *Ecological Economics*, 36 (2): 281–297.
- Öztürk, Lütfü (2007). *Sürdürülebilir Kalkınma*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Pindyck, Robert S. (2007). "Uncertainty in Environmental Economics", *Review of Environmental Economics and Policy*, 1(1): 45–65.
- Porter, Michael E., and Claas van der Linde (1995). "Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship", *Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 97–118.
- Skirberkk, Gunnar (2000). "Marksizm ve Ekoloji", şu kitapta: Göksel N. Demirer, M. Duran, G. Özgür (Der.), *Marksizm ve Ekoloji*, Öteki Yayınevi, Ankara: 49-81.
- Spash, Clive L., and Anthony M. Ryan (2010). "Ecological, Heterodox and Neoclassical Economics: Investigating the Differences", MPRA Paper No. 39624, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/39624/> 15.09.2012.
- Sterner, Thomas (2002). *Policy Instruments for Environmental and Natural Resource Management*. Washington D. C.: Resources for the Future Press.
- Taylor, M. Scott, and Brian R. Copeland (2004). "Trade, Growth, and the Environment", *Journal of Economic Literature*, American Economic Association, 42(1): 7-71.
- The Economist (1992). "Let Them Eat Pollution", February 8, 1992, Issue 7745: 82.
- UN (United Nations, 2010). *The Millennium Development Goals Report 2010*, New York <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20-low%20res%2020100615%20-.pdf/> 23.10.2011.
- UNCTAD (2013). *World Investment Report 2013: Global Value-Chains: Investment and Trade for Development*. Switzerland: UN Publications.
- UNCTAD (2014). *World Investment Report 2014*. Switzerland: UN Publications.
- UNCTAD (2015). *World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance*. Switzerland: UN Publications.
- UNEP (2005). *Environment and Trade A Handbook*, 2nd ed., Canada: The United Nations Environment Programme International Institute for Sustainable Development.
- Venkatachalam, L. (2007). "Environmental economics and ecological economics: Where they can converge?" *Ecological Economics*, 61(2-3): 550–558.
- Wallach, Lori, and Michelle Sforza (2002). *DTÖ: Kimin Ticaret Örgütü: Şirket Küreselleşmesine Direnmek için Nedenler* (Çev. D. Aytaş), Metis Y., İstanbul.
- World Bank (1992). *World Development Report*, New York: Oxford University Press.
- World Resource Institute (2015). <http://cait.wri.org/wri/Country/> 18.04.2015
- WTO (2004). *Trade and Environment at WTO*, https://www.wto.org/english/tratope/envire/envir_wto2004_e.pdf/ 02.04.2015.
- WTO (2012a). *International Trade Statistics 2012*, http://www.wto.org/english/rese/statise/its_2012e/its12_toc.htm/ 22.10.2012.
- WTO (2012b). *Understanding the WTO: The Environment: A Specific Concern* http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey2_e.htm/ 22.10.2012.

WTO (2012c). “Turn Down the Heat: Why a 4°C Warmer World Must be Avoided”, http://climatechange.worldbank.org/sites/default/files/Turn_Down_the_heat_Why_a_4_degree_centrigrade_warmer_world_must_be_avoided.pdf/ 30.11.2012.